

УДК 65.012.34 : 338.431

*М.М. МОГИЛОВА, Я.К. БІЛОУСЬКО, кандидати економічних наук
Г.М. ПІДЛІСЕЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі

Постановка проблеми. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства тісно пов'язане з функціонуванням усього вітчизняного агропромислового комплексу, продовольчою безпекою держави. Нині питання матеріально-технічного забезпечення вітчизняного аграрного виробництва набуває особливого значення, оскільки традиційні технології й техніка, що склалися ще за часів радянської держави, давно вичерпали свій ресурс. На порядку денному – запровадження інноваційно-інвестиційних моделей розвитку сільського господарства, що вимагає відповідного матеріально-технічного оснащення в галузі. І не тільки підвищення його кількісного рівня, а передусім якості сільгоспмашин, міндобрив, засобів захисту рослин. Вони повинні ґрунтуватися на останніх досягненнях науки, передовій інженерній думки, потреб практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема матеріально-технічного забезпечення аграрної галузі на сучасному етапі є надзвичайно актуальною. На її розв'язанні зосереджена увага не тільки спеціалістів, практиків, урядовців, а й учених економістів-аграрників, які спрямовують свої зусилля на визначення найбільш вразливих її аспектів. Так, наукові дослідження О.В. Олійника і Т.В. Калашникової [2] присвячені питанням державної підтримки матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств. Методи й програми

технічного оснащення сільського господарства вивчав О. Петриков [4]. Стан та перспективи матеріально-технічної бази галузі як складової її виробничого потенціалу висвітлені в роботі Л.Д. Павловської і Н.К. Мрачківської [3]. Проте в цих роботах недостатньо висвітлені основні аспекти матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва та державної регуляторної політики фондового накопичення з урахуванням багатокладності на селі.

Мета статті – на основі всебічного аналізу статистичної інформації й реальних фактів техніко-технологічного забезпечення сільського господарства узагальнити тенденції, їх причини і фактори та запропонувати найбільш дійові й радикальні заходи для розв'язання даної проблеми.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні при достатньо високому рівні забезпеченості сільського господарства земельними і трудовими ресурсами залишається відкритою проблема забезпеченості основними засобами виробництва та, зокрема, технічної його оснащеності. Нині технічне забезпечення села можна охарактеризувати як катастрофічне. Його ціна – на полях щорічно залишається продукції на 8–12 млрд грн. Причому з року в рік ця цифра зростає.

Середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь в Україні останніми роками в 3–7 разів нижчий, ніж у розвинутих країнах світу та вітчизняних підприємствах з оновленою матеріально-технічною базою.

Суттєву роль у виробництві тваринницької й деяких видів рослинницької продукції відіграють сільські домогосподарства населення. Незважаючи на певне зростання в

них кількості різних видів техніки, їхня фондозабезпеченість залишається на низькому рівні (табл. 1).

1. Рівень фондозабезпеченості сільських домогосподарств

Показник	Рік	
	2006	2011
Частка домогосподарств, що мають основні засоби за видами, %:		
техніку в цілому	12,2	14,6
у т.ч:		
плуг	47,9	39,4
сівалку	11,1	11,9
борону	44,4	35,6
культиватор	12,7	13,5
трактор	17,9	16,5
сепаратор	38,2	22,9
крупорушку	21,1	23,4
автомобіль вантажний	4,4	2,9
господарські споруди і приміщення для:		
зберігання врожаю	71,6	62,8
зберігання кормів	34,1	32,1
утримання худоби та птиці	63,0	50,2
зберігання техніки й реманенту	8,7	9,0

Джерело: Стат. зб. «Сільське господарство України» за 2006 і 2011 роки.

Частка домогосподарств, які мають техніку, зросла за п'ять років на 2,4%. Проте за більшістю видів технічних засобів цей показник знизився. Те саме спостерігається в частині забезпеченості домогосподарств господарськими приміщеннями та спорудами.

Враховуючи той факт, що в умовах соціально орієнтованої економіки необхідний пропорційний розвиток усіх форм агробізнесу (великого, середнього й малого), в ННЦ «Інститут аграрної економіки» обґрунтовано потребу в основних засобах з урахуванням багатокладності на селі (табл. 2).

2. Наявність і потреба основних засобів та довгострокових біологічних активів для виробництва сільськогосподарської продукції

Категорія господарств	Наявність у 2010 р., млрд грн	Потреба на період до 2020 р., млрд грн	Наявність до потреби, %
Сільськогосподарські підприємства	101,5	586,2	17,3
Домогосподарства в сільській місцевості	9,8	99,6	9,8
Усього	111,3	685,8	16,2

Джерело: Стат. бюл. «Основні засоби України у 2010 році» і розрахунки авторів.

Наявність основних засобів по всіх категоріях господарств становить лише 16,2% їх технологічної потреби. В сільгосп підприємствах цей показник дещо вищий – 17,3%.

Особливо критична ситуація спостерігається в забезпеченні агропідприємств сільськогосподарською технікою. В 2011 році порівняно з 2005-м оснащеність окремими видами техніки знизилася на 15–65 % і ледве сягає половини технологічної потреби.

Близько 85% техніки в аграрних підприємствах амортизована. Нині на полях України працює 2% вітчизняних зернозбираль-

них комбайнів "Славутич", 20 – комбайнів іноземного виробництва й 78% конструктивно застарілих і давно амортизованих комбайнів радянських часів. Через фізичне зношення та технічні несправності щорічно не використовується третина сільськогосподарської техніки. Через це навантаження на техніку надзвичайно високе (табл. 3).

Якщо в Україні на 1000 га ріллі припадає 8,0 тракторів, то в Німеччині – 79,4, в Італії – 242,2. Те саме спостерігається по інших видах техніки.

3. Наявність і забезпеченість аграрних підприємств окремими видами сільськогосподарської техніки

Техніка	Рік		2011 р. до 2005 р., %
	2005	2011	
Трактори всіх марок	216,9	147,1	67,8
<i>із розрахунку на 1000 га ріллі, шт.</i>	11,0	8,0	72,7
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	47,2	32,1	68,0
<i>із розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, шт.</i>	5,0	4,0	80,0
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. шт.	4,8	2,3	47,9
<i>із розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.</i>	5,0	1,0	20,0
Картоплезбиральні комбайни, тис. шт.	1,9	1,7	89,5
<i>із розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі, шт.</i>	117,0	49,0	41,9
Бурякозбиральні комбайни, тис. шт.	8,5	3,8	44,7
<i>із розрахунку на 1000 га посівної площі буряків, шт.</i>	17,0	8,0	47,1

Джерело: Стат. зб. «Сільське господарство України» за 2011 рік.

В аналогічній ситуації знаходяться домогосподарства населення. Вони ведуть свою діяльність як із метою самозабезпечення продуктами харчування, так і виробництва товарної сільськогосподарської продукції як джерела поповнення сімейних бюджетів. У

2011 році загальна кількість таких господарств становила 4,5 млн од., а питома вага їх у виробництві валової продукції сільськогосподарства – 48 %. Проте рівень їхньої технічної оснащеності вкрай низький (табл. 4).

4. Основні показники технічної оснащеності домогосподарств населення України

Показник	2011 р.
1. Загальна кількість домогосподарств населення, млн од.	4,5
2. Загальна площа земельних ділянок, млн га	6,6
у т.ч.:	
для ведення особистого селянського господарства, млн га	2,9
для виробництва товарної продукції, млн га	2,9
3. Питома вага виробництва валової продукції, %	48,2
4. Припадає на 1000 домогосподарств, од.:	
тракторів	26,1
автомобілів	4,5
плугів	61,9
культиваторів	20,1
сівалок	18,0
комбайнів	2,7
5. Затрати праці на обробіток землі, %:	
ручна праця	89,3
коні та воли	31,8

Джерело: Стат. зб. «Сільське господарство України» за 2011 рік, експрес-випуск «Особисті селянські господарства в Україні станом на 1 січня 2011 року».

Недостатня забезпеченість технікою виробництва продукції в домогосподарствах є наслідком значних затрат ручної праці.

Модернізація матеріально-технічної бази сільського господарства здійснюється вкрай повільно в силу призупинення інноваційно-інвестиційних процесів через: фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників; недосконалість амортизаційної та кредитної політики; недостатні обсяги державної підтримки.

Криза інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України припала на

період 1996–2000 років, коли обсяги інвестицій у галузеві основні засоби зменшилися вдвічі. За 2005–2011 роки обсяги інвестицій у галузевий основний капітал збільшилися в 3,6 раза, але ціни на будівельні матеріали зросли в 2,7, на сільськогосподарську техніку – в 2,2 раза. Знизилася питома вага інвестицій у сільське господарство в загальних інвестиціях у національну економіку з 21 % у 1990 році до 5,1–7,6 % у 2005–2011 роках.

Поступове скорочення темпів зростання цін на сільськогосподарську техніку при здорожчанні продукції рослинництва спри-

чинило відносно збільшення обсягів придбання машин та обладнання. Разом із тим обсягів інвестицій на придбання сільськогосподарської техніки недостатньо. Нині агропідприємства щорічно списують 2,6–6,5 % наявних машин, а закупають 2,3–4,6 %. Для нормального ж відтворення технічних засобів потрібно закуповувати як мінімум 8–10 %, а з урахуванням запровадження інноваційно-інвестиційних моделей розвитку аграрної галузі – 14–20 %.

Збільшення інвестицій у сільське господарство потребує їхнього поповнення з різних джерел, і насамперед власних. У 2011 році загальна сума чистого прибутку та амортизації по сільськогосподарських підприємствах становила 30,8 млрд грн. Власних прогнозованих джерел на 2015 рік достатньо для фінансування близько 47% необхідних для формування основних засобів (табл. 5).

5. Джерела фінансування техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарських підприємств до 2015 року, млрд грн

Джерело фінансування	У середньому за 2001–2005 рр. (факт.)	У середньому за 2006–2009 рр. (факт.)	2015 р. (очікув.)
Власні кошти – всього	2,6	9,1	25,1
них на техніко-технологічне переоснащення (ТТП)	2,1	6,0	15,4
У тому числі:			
амортизація – всього	0,5	2,4	8,1
з них на ТТП	0,5	1,9	6,5
прибуток	1,6	6,1	16,1
з нього на ТТП	0,9	3,4	8,0
інші на ТТП	0,7	0,8	0,9
Кошти держбюджету	н/д	0,5	1,0
Інші залучені кошти разом	н/д	4,7	7,5
у тому числі:			
довгострокові кредити в сільське господарство	2,1	4,2	5,1
інвестиції компаній	н/д	0,5	0,6
іноземні інвестиції – всього	н/д	0,5	1,8
Разом коштів	н/д	14,7	31,2
з них на ТТП (без кредитів)	н/д	7,4	18,8

Джерело: Розрахунки авторів [1].

Недостатність власних ресурсів для техніко-технологічної модернізації аграрного сектору зумовлена диспаритетом цін на сільськогосподарську й промислову продукцію. В 1991–1996 роках відбулося п'ятикратне перевищення зростання цін на матеріально-технічні ресурси над здорожчанням сільськогосподарської продукції. За період із 1996 по 2011 роки при зростанні цін на сільськогос-

подарську продукцію в 7,2 раза ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження, спожиті в сільському господарстві, збільшилися в 8,4 раза. З 1996 року спостерігається диспропорційність відтворення основних засобів сільського господарства в національній економіці, зумовлена недоліками державної регуляторної політики фондового накопичення (табл. 6).

6. Пропорції відтворення в сільському господарстві України

Рік	Частка сільського господарства в національній економіці за показниками, %	
	валова додана вартість	інвестиції в основний капітал
1986-1990	19,0	19,4
1996-2000	14,4	5,5
2001-2005	12,5	4,9
2006-2011	8,7	6,6

Джерело: Розраховано за даними Стат. зб. «Сільське господарство України».

У 1986-1990 роках спостерігається відповідність питомої ваги сільського господар-

ства у валовій доданій вартості країни в інвестиціях у загальнонаціональний основний

капітал. Із 1996 року ці пропорції порушені. Отже, на часі нагальний перерозподіл національного доходу на користь аграрного сектору.

Однією з причин звуженого характеру відтворення основних засобів у сільському господарстві є недосконалість амортизаційної системи, яка не має інвестиційного спрямування з двох причин: нарахована амортизація не відповідає витратам основного капіталу в процесі виробництва, кошти амортизаційного фонду використовуються не за призначенням. Нині амортизаційні відрахування дають змогу відтворити наявні основні засоби за 14 років. Позитивні зміни відбуваються з 2005 року в зв'язку з введенням прискорених норм і методів амортизації. В 2010 році в 4,2 раза збільшилася нара-

хована амортизація порівняно з 2005 роком. Проте цього замало.

Нині основна причина невідповідності амортизаційних відрахувань витратам основного капіталу в сільськогосподарському виробництві пов'язана з базою нарахування амортизації – вартістю основних засобів, яка не відповідає фактичній через недоліки нормативно-правового регулювання та відсутність дійової практики переоцінки. На практиці в основному застосовують податковий підхід до переоцінки шляхом індексації, згідно з яким із 1997 року об'єкти основних засобів можна було дооцінити лише на 80 %, тоді як реально за цей період сільськогосподарські машини й обладнання здорожчали більше ніж у 5,3 раза, будівельні матеріали – в 7,3, автомобілі – майже в 3 рази (рис. 1).

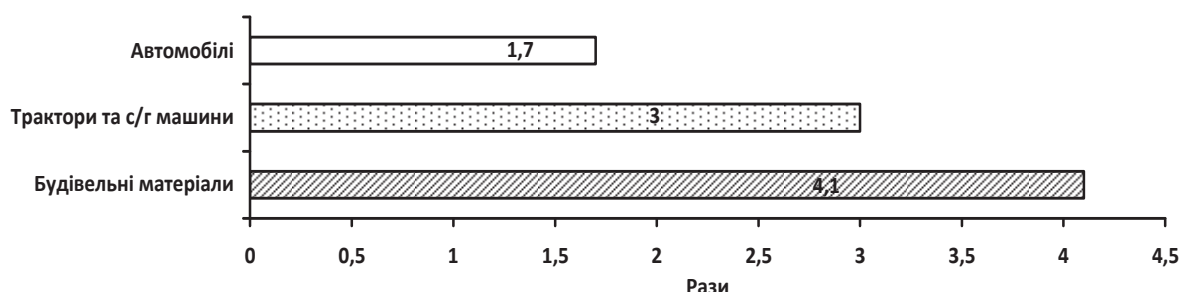

Рис. 1. Рівень недооцінки основних засобів сільського господарства за 1997-2011 роки відповідно до норм податкового законодавства, разів

Джерело: Розраховано за даними Стат. зб. «Сільське господарство України».

За рахунок недооцінки галузевих основних засобів розміри амортизаційних відрахувань зменшені по сільськогосподарській техніці в 1,7–3 рази, а по будівлях – більше

ніж у 4 рази. Як наслідок, знівельовані показники результативності сільськогосподарського виробництва (табл. 7).

7. Фрагмент зіставності показників рентабельності вирощування пшениці в 2011 році без переоцінки та з переоцінкою основних засобів

Показник	Фактичні дані	Розрахункові дані з урахуванням переоцінки наявних основних засобів
Амортизація необоротних активів із розрахунку на 1 ц, грн	6,3	22,0
Повна собівартість 1 ц, грн	112,8	128,5
Рівень рентабельності, %	17,6	3,3

Джерело: Дані форми 50-сг і розрахунки авторів.

Інституціональні основи й особливості сільського господарства в Україні зумовлюють необхідність поєднання переоцінки основних засобів на мікро- і макроекономічних рівнях.

Серед причин техніко-технологічної кризи аграрного виробництва є негаразди на ринку технічних засобів та критичний стан вітчизняного сільськогосподарського машинобудування (рис. 2).

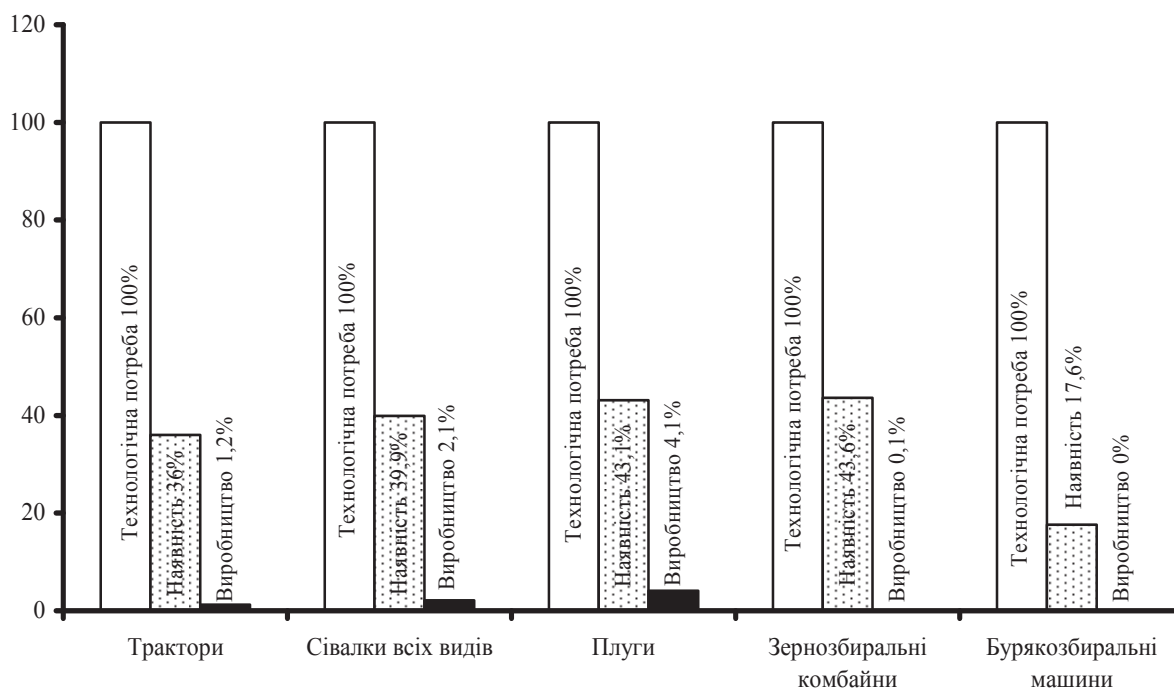

Рис. 2. Потреба, наявність і виробництво сільськогосподарської техніки в Україні в 2010 році

Джерело: Дані ННЦ «ІМЕСГ», Стат. зб. «Сільське господарство України» і «Промисловість України» за 2010 рік.

На ринку технічних засобів для АПК частка машин вітчизняного виробництва становить 33,4% (табл. 8).

Великі комбіновані структури (агрохолдинги), обробляючи 12,5 млн га ріллі, працюють стовідсотково на імпортній техніці. Аграрні підприємства з площею сільгоспу від до 500 га, а також господарства населення, які обробляють близько 17 млн га землі, користуються конструктивно застарі-

лою технікою радянських часів і зацікавлені у придбанні вживаної імпортної техніки. Тим часом нинішня потреба таких господарств становить на рівні 200 тис. од. лише енергетичних засобів – тракторів із потужністю двигуна 18–40 к.с. та шлейфа сільгоспмашин до них. На вітчизняному ринку домінує міні-техніка китайського, польського, білоруського виробництва, яка не завжди досконала.

8. Придбання сільськогосподарської техніки за 11 міс. 2011 року

Техніки та обладнання	Техніка разом		Техніка вітчизняного виробництва – всього		Техніка іноземного виробництва – всього		
	од.	тис. грн	од.	тис. грн	од.	тис. грн	до загальної вартості, %
Трактори	5068	1811808	2648	590786	2420	1221022	67,4
Зернозбиральні комбайни	1873	2318053	759	831372	1114	1486681	64,1
Жнивarki	307	67094,2	143	11638	164	55456	82,7
Кормозбиральні комбайни	119	65895	55	7834	64	58061	88,1
Косарки	210	23002,8	108	3941	102	19062	82,9
Кукурудзозбиральна техніка	41	15888,6	19	2894	22	12995	81,8
Бурякозбиральна техніка	52	81278,5	5	906	47	80373	98,9
Посівна техніка	1468	463416	814	103758	654	359658	77,6
Ґрунтообробна техніка	2799	448256	2208	222482	591	225774	50,4
Машини для внесення добрив	424	46249,6	251	13190	173	33060	71,5
Обприскувачі	551	282193	263	36597	288	245595	87,0
Доїльне обладнання	119	27777,7	96	7603	23	20175	72,6
Обладнання: для утримання ВРХ	159	19631	132	5943	27	13688	69,7
для свинарства	290	37638,7	284	36079	6	1560	4,1

для птахівництва	16	38934	7	29393	9	9541	24,5
для кормоприготування	128	25971,5	55	6377	73	19594	75,4
Поливна техніка	54	24622,5	21	2433	33	22190	90,1
Автомобілі вантажні	469	134842	207	45192	262	89650	66,5
Інша техніка	2582	622270	1695	227968	887	394303	63,4
Усього:	16729	6554822	9770	2186385	6959	4368437	66,6

Джерело: Дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Як важіль державної підтримки технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників законами України визначено механізм фінансового лізингу. При суттєвій частині державної підтримки лізингової діяльності (40,5 %) агролізинг у країні недостатньо розвинений (реалізується 3,9 % техніки). Причинами, що стримують розвиток лізингу в сільському господарстві, є обмеженість фінансових можливостей сільгоспвиробників, незначні обсяги та нерівномірність надходження коштів із держбюджету.

Висновки. Проведені дослідження дали підстави обґрунтувати основні напрями підвищення рівня матеріально-технічного оснащення аграрного виробництва, зокрема:

забезпечення рівня інвестування в основний капітал аграрного виробництва не менше частки сільського господарства у валовій доданій вартості країни;

удосконалення форм, розмірів і важелів державної підтримки техніко-технологічного оснащення в напрямі забезпечення однакових умов доступу до одержання бюджетних коштів для всіх категорій сільськогосподарських товаровиробників, включаючи домогосподарства населення;

реформування амортизаційної системи в інвестиційному напрямі стимулювання використання амортизаційного фонду за призначенням, удосконаленням методики нарахування і запровадження прискореної системи амортизації;

забезпечення систематичної переоцінки основних засобів сільського господарства з метою простого їх відтворення й підвищення капіталізації галузі;

проведення структурної перебудови вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на основі створення національних і міжнародних промислово-фінансових об'єднань;

запровадження системи та механізму ліцензійного виробництва сільськогосподарських машин іноземних фірм на території України, передусім малогабаритної техніки.

Запровадження даних пропозицій уможливить підвищення техніко-технологічної оснащеності аграрного виробництва. Разом із тим залишається ряд питань, які необхідно глибше досліджувати. Зокрема, удосконалення методики розрахунку потреби в основних засобах для різних категорій сільгоспвиробників, механізми стимулювання розвитку ринку техніки, реформування амортизаційної системи й інші.

Список використаних джерел

1. Білоусько Я.К. Тенденції і перспективи техніко-технологічного переоснащення сільського господарства / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят // – АгроІнком. – 2011. – №7-9. – С. 132.
2. Олійник О.В. Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т.В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2012. – №7. – С. 95-100.
3. Павловська Л.Д. Системний підхід до формування та використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств / Л.Д. Павловська, Н.К. Мрачківська // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С. 74-80.
4. Петриков О. Здаєш стару машину – отримуєш дисконт на нову / О. Петриков // Уряд. кур'єр. – 2011. – №3.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2012 р.

* * *